

بررسی وضعیت نمایه سازی و چکیده‌نویسی در مراکز اطلاع رسانی کشور

معصومه باقری

عضو هیأت علمی دانشگاه تهران

چکیده

(تاریخ دریافت: ۱۳۸۱/۹/۳۰ - تاریخ پذیرش: ۸۳/۵/۷)

این مقاله با بررسی خدمات نمایه سازی و چکیده نویسی در ۴۵ مرکز ایرانی تولید کننده این خدمات کوشش دارد تصویری از وضعیت فعالیت های نمایه سازی و چکیده نویسی کشور را ارائه دهد. بدین منظور امکانات و موانع پیشرفت مراکز دست‌اندرکار فعالیت های نمایه سازی و چکیده نویسی، زمینه موضوعی فعالیت ها، نوع پایگاه‌های اطلاعاتی، شیوه و زبان نمایه سازی آنها مورد توجه قرار گرفته است و همچنین از قابلیت‌های مدیران، نمایه سازان و چکیده‌نویسان سخن رفته است. نتایج بررسی حاکی از نبود یا کمبود خدمات نمایه سازی و چکیده‌نویسی در برخی مطالب تخصصی و اندک بودن نمایه‌نامه‌ها و چکیده‌نامه های جاری است. دو مرکز عمومی و هشت مرکز تخصصی نمایه منابع موجود در پایگاه‌های اطلاعاتی خود را منتشر می‌کنند. دو دانشگاه نمایه پایان‌نامه فارغ‌التحصیلان خود و یک مرکز نمایه و متن کامل استنادها را به صورت پیوسته در دسترس عموم قرار می‌دهند. مراکز اطلاعات و مدارک علمی ایران با انتشار دو نمایه‌نامه و چهار چکیده‌نامه جاری فعال ترین مرکز در زمینه تولید خدمات نمایه سازی و چکیده نویسی است.

کلیدواژه‌ها: نمایه سازی، چکیده‌نویسی، ایران، مراکز اطلاع رسانی، پایگاه‌های

مقدمه

رشد سریع انتشارات در چند دهه اخیر جویندگان اطلاعات را با مشکلاتی جدی مواجه کرده است تا آنجا آگاهی متخصصان از آنچه که بتازگی در رشته تخصصی آنها منتشر می‌شود تقریباً غیرممکن شده است. راهنمای بین‌المللی نشریات ادواری^۱ سالانه حدود ۲۵۰۰۰۰ نشریه ادواری را که در سراسر جهان منتشر می‌شود معرفی می‌کند. چنانچه به این تعداد نشریه که در هر شماره غالباً به مباحث، مفاهیم، و مسائل متعددی می‌پردازند کتاب‌ها، گزارش‌ها، پایان‌نامه‌ها، و سایر منابع اطلاعاتی تولید شده در طول سال را نیز بیفزاییم حجم وسیع و تنوع اطلاعات تولید شده مشخص‌تر خواهد شد. در چنین شرایطی که دانشمندان و محققان باید سریعاً و مرتباً مطلع شوند که:

• چه مطالبی درباره مباحث مورد علاقه آنان منتشر شده است؛

• اطلاعات مورد نیاز آنها در کدام بخش از هر مدرک درج گردیده است؛

• کدام بخش از این اطلاعات واقعاً مفید است.

اهمیت مسئله دسترسی به هنگام به اطلاعات مناسب روشن‌تر خواهد گردید. خدمات نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی برای پاسخگویی به این نیاز بوجود آمده‌اند تا استفاده کنندگان را در دسترسی به اطلاعات مناسب و مفید یاری دهند. نمایه به کشف و بازیابی مطالب مورد نیاز پژوهشگران می‌پردازد و چکیده زمانی را که صرف فعالیت‌های تحقیقاتی می‌شود کاهش می‌دهد.

بنابر کارکرد نمایه دو تعریف می‌توان برای آن شناخت:

۱. نمایه هر مدرک راهنمایی است به محتوای مدرک و مفاهیمی که می‌توان از آن استنباط کرد و هدف اصلی آن مشخص کردن محل درج مطالب در مدرک است. در این معنا، نمایه فهرست الفبایی نام‌ها و مطالب همراه باننشانی محل درج آنها در مدرک است. به‌طور مثال، با مراجعه به نمایه انتهای کتاب مطالب مرتبط با یکدیگر را که در سراسر

کتاب پراکنده است، می توان یکجا بازیابی کرد (روثمن^۱، ۱۹۷۷). وجود نمایه برای تسهیل بازیابی اطلاعات ضروری است و بسیاری از نظام های اطلاع رسانی نیز که به صورت جاری تهیه می شوند، خود به نمایه نیاز دارند (فیدل^۲، ۱۹۹۴).

۲. هنگام جست و جوی مدارک مورد نیاز در میان انبوه اطلاعات تولید شده، نمایه بزاری کتابشناختی است که پژوهشگر را به شناسایی مدارک مربوط راهنمایی می کند. این ابزار معمولاً به صورت نشریه ادواری تولید می شود و غالباً نشریات ادواری را زیر پوشش می گیرد. در فارسی به آن نمایه نامه، مقاله نامه، یا فهرست مقالات می گویند. بدون استفاده از نمایه نامه، پژوهشگر باید وقت زیادی را برای جست و جوی مطالب مندرج در منابع صرف کند تا مطالب مورد نظر خود را بیابد (برنیه^۳، ۱۹۶۸).

پرکاربردترین نمایه ها، نمایه نام و نمایه موضوع است. برای تهیه نمایه موضوعی، نمایه ساز نکات مهم مدرک را تعیین می کند و مفاهیم موجود در آن را به کمک کلماتی که برای استفاده کننده مفید و با ارزش تشخیص می دهد بیان می کند. این کلمات مفرد یا مرکب که کلید واژه، توصیفگر یا اصطلاح نمایه ای خواننده می شوند در نظام الفبایی واحدی مرتب می شوند. اطلاعات کتابشناختی مقاله، گزارش، پایان نامه، و هر مدرک دیگری که حاوی مفهوم مورد نظر باشد در کنار توصیفگر ثبت می شود تا خواننده را به شناسایی مدارک و دسترسی به آن هدایت کند (باز^۴، ۱۹۸۶؛ سونیوس^۵، ۱۹۹۴).

چکیده نامه محتوای هر مدرک را در قالب فشرده ای از مطالب که غالباً جانشین مدرک اصلی می شود، به جوینده ارائه می دهد. به این ترتیب کارکرد چکیده نامه گسترده تر از نمایه نامه است، زیرا علاوه بر بازیابی مدارک مورد نظر خواننده در وقت او صرفه جویی می کند و با اطلاعات فشرده خود به نیازهای وی به سرعت پاسخ می دهد (بوروکو^۶ و برنیه^۳، ۱۹۷۵). خواننده به کمک مطالبی که در چکیده منعکس می شود درمی یابد که آیا

1. Rothman

2. Fidel

3. Bernier

4. Bose

5. Svenonitues

6. Boroko

مدرک بازیابی شده پاسخگوی انتظارات او و مرتبط با خواست او هست یانه و در بسیاری از موارد از رجوع به اصل مدرک بی‌نیاز می‌شود (سواسینگ^۱، ۱۹۹۷؛ کومار^۲، ۱۹۸۹).

گسترش خدمات چکیده‌نویسی، محققان را از بخش عمده‌مطالب مهم و با ارزشی که در زمینه‌های مورد علاقه آنان به زبان‌های مختلف در سراسر جهان منتشر شده، مطلع می‌سازد. به عقیده کتس^۳ (۱۹۹۲) دانشجویان و متخصصان چنان با چکیده‌نامه‌ها خو گرفته‌اند که ترجیح می‌دهند همواره از خدماتی استفاده کنند که چکیده‌مطالب را نیز به همراه دارند.

کارکرد نمایه‌نامه‌ها و چکیده‌نامه‌ها بوسیله سوبرامانیام^۴ (۱۹۷۹) از دو وجه مورد توجه قرار گرفته است: (۱) تسهیل جستجو در منابع گذشته‌نگر؛ (۲) تأمین نیازهای آگاهی‌رسانی جاری.

هدف پژوهش

سابقه فعالیت‌های نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی در ایران به دهه ۱۳۵۰ می‌رسد. در سال ۱۳۵۲ بخش نمایه‌سازی مرکز مدارک علمی ایران تأسیس شد و در طول ۴ سال حدود ۳۰۰۰ مدرک را نمایه‌سازی کرد (آزادیان، ۱۳۵۹). به تدریج مراکز اسناد دیگری نیز آغاز به کار کردند. افزایش انتشارات در اشکال مختلف اعم از کتاب، نشریه ادواری، مدرک دولتی، گزارش تحقیقاتی، پایان‌نامه، مجموعه مقاله‌های ارائه شده در گردهمایی‌های علمی و تخصصی و غیره تشدید فعالیت‌های نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی را در کشور ایجاب می‌کرد و ضرورت پاسخگویی به نیازهای اطلاعاتی جویندگان، منجر به توسعه این خدمات شد (در حال حاضر [۱۳۸۳] بخش نمایه‌سازی مرکز اطلاعات و مدارک علمی در هر ماه حدود ۲۵۰۰ مدرک دریافت و نمایه می‌کند). با

1. SewaSingh

2. Kumar

3. Datz

4. Subramanyam

توجه به نقش اطلاعات در تحقیق و توسعه، امروزه خدمات اطلاع رسانی اهمیتی بیش از پیش یافته است و مراکز جدیدی در کشور با تأسیس پایگاه‌های اطلاعاتی و سایر خدمات اطلاع رسانی به این مهم پرداخته‌اند تا نتیجه تلاش‌های خود را به صورت نمایه‌نامه و چکیده‌نامه منتشر کنند و در اختیار استفاده کنندگان قرار دهند. تعدادی از کتابخانه‌های تخصصی و مراکز تحقیقاتی نیز نمایه یا چکیده مدارک گردآوری شده در پایگاه‌های اطلاعاتی خود را در محل مرکز یا کتابخانه به مراجعان عرضه می‌دارند.

در این مقاله کوشش شده است تصویری از وضعیت خدمات نمایه سازی و چکیده نویسی در کشور، پس از گذشت بیش از ۳۰ سال از آغاز این فعالیت ارائه شود. بدین منظور مهم ترین مراکز دست‌اندرکار نمایه سازی و چکیده نویسی از نظر خدمات، امکانات، مشکلات و موانع پیشرفت آنها مورد بررسی قرار گرفت. در این بررسی وابستگی سازمانی، تاریخ شروع و زمینه موضوعی فعالیت، نوع پایگاه‌های اطلاعاتی، انتشارات و شیوه نمایه سازی در مراکز مورد توجه قرار گرفته‌اند و در عین حال از امکانات، قابلیت‌های مدیران، نمایه سازان و چکیده نویسان، زبان نمایه سازی و اصطلاحنامه‌های مورد استفاده مراکز و همچنین مشکلات، کمبودها، و تنگناهای موجود سخن رفته است.

پیشینه پژوهش

با مروری بر فهرست مقالات، گزارش تحقیقات، و پایان‌نامه‌های فارغ التحصیلان دوره‌های کتابداری و اطلاع رسانی مشخص می‌شود که وضعیت خدمات نمایه سازی و چکیده نویسی در ایران تاکنون به‌طور جامع مورد بررسی قرار نگرفته است، ولی برخی نویسندگان و پژوهشگران در مقالات، تحقیقات و پایان‌نامه‌های خود به جنبه‌هایی از این موضوع پرداخته‌اند که به نمونه‌هایی از آنها اشاره می‌شود:

بخشی از این نوشته‌ها مراکز مدارک، بویژه مرکز مدارک علمی ایران، را مورد توجه قرار داده‌اند. از جمله معترف (۱۳۵۴) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان بررسی مراکز مدارک در ایران، ۱۰ مرکز را با تأکید بر مرکز مدارک علمی ایران مورد بررسی

کرده است. در سال ۱۳۵۹، مرکز مدارک علمی ایران سمیناری با عنوان بررسی مسائل و مشکلات مرکز مدارک علمی ایران برگزار کرد. در این سمینار کارشناسان شاغل در مرکز مقالاتی درباره فعالیت‌ها، برنامه‌ها و خدمات مرکز ارائه دادند. از میان این مقالات، مقاله آزادیان (۱۳۵۹) درباره نمایه سازی در ایران و مقاله مساوات (۱۳۵۹) درباره چکیده و چکیده نویسی شایان ذکر است.

آذرنگ (۱۳۶۹) در گزارشی اجمالی از وضعیت اطلاع‌رسانی در ایران، تاریخچه‌ای از خدمات اطلاع‌رسانی ۱۳ مرکز مدارک به دست می‌دهد. مرتضائی (۱۳۷۲) نیز گزارشی از تحقیق خود با عنوان بررسی آماری وضعیت اطلاع‌رسانی در ایران منتشر کرد. بنابراین گزارش، ۶/۲۹ درصد کتابخانه‌های تحت بررسی، از نمایه سازی برای سازماندهی پایان نامه‌ها، گزارش‌ها، نقشه‌ها و سایر مواد بهره‌مند می‌شوند. مرتضائی کمبود نمایه سازان مجرب را دلیل این وضعیت می‌داند و پیشنهاد می‌کند دوره‌های نمایه سازی و چکیده نویسی برای ارتقاء توانایی کارکنان برگزار شود. تأسیس نظام ملی اطلاعات برای ایجاد هماهنگی در خدمات اطلاع‌رسانی سراسر کشور از پیشنهادات دیگر این پژوهشگر است.

قریب (۱۳۷۸) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود به بررسی نمایه سازی در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی واقع در شهر تهران پرداخته و نتیجه می‌گیرد که از ۷۰ کتابخانه و مرکز اطلاعاتی تنها ۶ کتابخانه دانشگاهی و ۱۷ کتابخانه تخصصی در ذخیره و بازیابی اطلاعات از نمایه سازی استفاده می‌کنند. وی تعداد نمایه سازان و قابلیت‌های آنان، شیوه‌های نمایه سازی و زبان نمایه سازی در مراکز یاد شده را مورد توجه قرار داده است.

بابائی (۱۳۷۴) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود به ذخیره و بازیابی اطلاعات در پایگاه‌های اطلاعاتی مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران توجه کرده و عدم کارایی پایگاه‌ها و همپوشانی آنها را ناشی از عدم یکدستی در نمایه سازی، کمبود نمایه ساز، حجم زیاد مدارک و انتخاب نادرست توصیفگرها می‌داند. خسرویانی (۱۳۷۵) پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود را به بررسی وضعیت پایگاه‌های

اطلاعاتی مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی اختصاص داده ضمن بررسی مشخصات پایگاه‌ها، قابلیت‌ها و کاستی‌های آنها را نیز ارزیابی کرده و پیشنهاد می‌کند: اولاً با حذف رکوردهای تکراری از همپوشانی در پایگاه‌ها کاسته شود؛ ثانیاً برای افزایش دقت در بازیابی متون عربی کلمات اعراب‌گذاری شود؛ ثالثاً برای افزایش بازیابی، پایگاه‌های متن کامل نیز نمایه سازی شود.

بخش دیگری از پژوهش‌های انجام شده دربارهٔ نمایه نامه‌ها و چکیده‌نامه‌های فارسی است. به طور مثال، مرتضائی^۱ (۱۹۹۸) در چهل و نهمین کنفرانس اف.آی.دی که در دهلی برگزار شد در مقاله‌ای با عنوان پایگاه اطلاعاتی علوم تربیتی در ایران، نتایج تجربیات خود را از طراحی نخستین پایگاه اطلاعاتی موضوعی در ایران ارائه داد. وی در این مقاله عمده‌ترین مشکلات کار خود را نبود اصطلاحنامهٔ موضوعی به زبان فارسی و نرم افزار مناسب اعلام کرده است.

تفقدی جامی (۱۳۷۵) ضمن معرفی فصلنامهٔ چکیدهٔ پایان نامه‌های ایران، محتوی آن را از نظر موضوع، اطلاعات مدخل‌ها، و نمایه‌هایی که دسترسی به اطلاعات چکیده‌نامه را تسهیل می‌کند، تحلیل کرد. به نظر نویسنده لازم است مرکز تهیه‌کنندهٔ این چکیده‌نامه (مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران) از نظر مالی و پرسنلی تقویت شود و همهٔ دانشگاه‌های کشور چکیده‌نامه را برای پوشش جامع پایان نامه‌ها پشتیبانی کنند.

معرف زاده (۱۳۶۶) در پایان نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان "بررسی وضعیت ابزارهای بازیابی اطلاعات پزشکی فارسی و پیشنهادی برای تهیهٔ نمایه‌نامهٔ پزشکی ایران" به معرفی انواع اطلاعات پزشکی که در کشور تولید می‌شود و ابزارهایی که برای بازیابی آن وجود دارد پرداخت. پژوهشگر با مراجعه به مراجع بین‌المللی پزشکی دریافته است که این مراجع، منابع پزشکی فارسی را به‌طور جامع دربرنمی‌گیرند و نتیجه گرفته است که برای دستیابی به منابع پزشکی فارسی، تدوین نمایهٔ پزشکی ایران ضروری است.

پایان‌نامه دیگری نیز درباره تهیه نمایه‌نامه پزشکی فارسی به وسیله صمدزاده (۱۳۷۵) تدوین شد. صمدزاده دیدگاه‌های پژوهشگران علوم پزشکی درباره لزوم تولید نمایه‌نامه پزشکی فارسی را مورد مطالعه قرار داد. ۹۶ درصد نویسندگان مقالات پزشکی که آثار آنان بین سال‌های ۱۳۷۱ تا ۱۳۷۳ در نشریات کشور منتشر شده است تهیه این نمایه‌نامه را مفید دانسته و ۸۱ درصد آنان اظهار داشته‌اند که هنگام انجام پژوهش‌ها خود نتوانسته‌اند به منابع فارسی مورد نیازشان دست پیدا کنند. نویسندگان پیشنهاد کرده است که یک مرکز اطلاع‌رسانی پزشکی مسئولیت تهیه و انتشار نمایه‌نامه پزشکی فارسی را عهده‌دار گردد.

راحی پور (۱۳۷۴) پایان‌نامه خود را به بررسی وضعیت نمایه‌نامه‌های نشریات ادواری فارسی انتشار یافته در تهران در سال‌های ۱۳۷۳-۱۳۵۷ اختصاص داده است. در این پایان‌نامه تعداد، دوره انتشار و موضوع نشریات ادواری فارسی زیر پوشش نمایه‌نامه‌ها، قابلیت‌های نمایه‌سازان، شیوه و زبان نمایه‌سازی، و اصطلاحنامه‌های مورد استفاده بررسی شده است. پژوهشگر دریافته است که از مجموع ۱۳۶۱ نشریه ادواری فارسی فقط برای ۱۷ نشریه ادواری نمایه اختصاصی تهیه شده است. از بین نمایه‌نامه‌ها، چهل و نه نام‌ها و کتابشناسی‌های منتشر شده در طول سال‌های مورد اشاره، ۱۰۸ عنوان مقالات نشریات ادواری را نیز زیر پوشش گرفته‌اند. از مجموع ۱۲۵ منبع موجود، ۴۲ عنوان (۳۳ درصد) به طور جاری انتشار یافته است (یک نشریه ماهانه، ۴ فصلنامه، ۲۰ سالانه و ۱۷ نشریه به طور نامرتب منتشر شده است). بیشترین نمایه‌ها در موضوع اقتصاد (۱۳) و فرهنگ (۱۰) بوده است. ۵۳ درصد نمایه‌ها به وسیله نمایه‌سازانی که در رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی تحصیل کرده‌اند، تهیه شده است. ۳۲ نمایه (۲۶ درصد) واژگان کنترل شده، ۹۱ نمایه (۷۳ درصد) زبان طبیعی و ۲ نمایه (۱/۶ درصد) هر دو زبان را در نمایه‌سازی به کار گرفته‌اند. وی نتیجه گرفته است که نمایه‌سازی نشریات ادواری فارسی وضعیت مطلوبی ندارد و تشکیل کلاس‌های بازآموزی نمایه‌سازی، استاندارد کردن نمایه‌نشریات ادواری فارسی و تهیه اصطلاحنامه‌های موضوعی فارسی را در بهبود وضعیت مؤثر دانسته است.

روش پژوهش

شناخت جامعه تحقیق با استفاده از راه‌های زیر صورت گرفته است:

۱. مراجعه به منابع موجود از جمله راهنمای کتابخانه‌های تخصصی و دانشگاهی ایران (تعاونی، ۱۳۸۲)، نمایه‌نامه‌ها، چکیده‌نامه‌ها و کتابشناسی‌های موجود؛
۲. بازدید از نمایشگاه بین‌المللی کتاب تهران و نمایشگاه اطلاع‌رسانی در قم؛
۳. گفت‌وگو با مدرسان گروه‌های کتابداری دانشگاه‌ها، کارشناسان، و نمایه‌سازان شاغل در مراکز.

اطلاعات هر مرکز طی بازدید مستقیم و در جریان گفت‌وگو با مدیر و نمایه‌سازان شاغل در پرسش‌نامه‌ای با ۲۲ سؤال گردآوری شد. در اغلب موارد جریان کار در هر مرکز از نزدیک مورد مشاهده قرار گرفت. در مجموع، ۴۵ مرکز که خدمات نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی را ارائه می‌دهند شناسائی شد. سه مرکز در قم، یک مرکز در اهواز، یک مرکز در مشهد و یک مرکز در شیراز فعالیت دارند و بقیه مراکز در تهران مستقر هستند. مشخصات این مراکز در جدول شماره ۱ ارائه شده است. در مورد سابقه خدمات، علی‌رغم تقدم تاریخ تأسیس آرشیو رادیو در سال ۱۳۲۵ و سازمان اسناد ملی در سال ۱۳۲۹، فعالیت نمایه‌سازی در کشور پس از تأسیس مرکز مدارک علمی ایران در دهه ۵۰ آغاز شد. در این دهه هفت مرکز دیگر نیز شروع به کار کردند. ۲۰ مرکز از دهه ۶۰ و ۱۷ مرکز از دهه ۷۰ به این فعالیت پرداختند. از نظر وابستگی سازمانی هفت مرکز به صورت مستقل فعالیت می‌کنند و بقیه وابسته به سازمان‌های بزرگ‌تر هستند. مراکز مستقل عبارتند از: دبیرخانه هیأت امنای کتابخانه‌های عمومی کشور، سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، کتابخانه منطقه‌ای علوم و تکنولوژی شیراز، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی و مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی. حوزه علمیه قم، بنیاد مستضعفان و جانبازان انقلاب اسلامی، شهرداری تهران و یک شرکت خصوصی هرکدام اداره یک مرکز را برعهده دارند و بقیه مراکز وابسته به وزارت خانه‌ها، دانشگاه‌ها و سازمان‌های دولتی هستند. از میان آن‌ها صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران، وزارت نفت، وزارت نیرو و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی هر یک با اداره سه مرکز بالاترین رتبه را به خود اختصاص داده‌اند.

جدول ۱. مراکز تولیدکننده خدمات نمایه سازی و چکیده نویسی

ردیف	نام مرکز	سازمان مادر	آغاز به کار نمایه سازی	محل
۱	آرشیو صدا	صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران	۱۳۲۵	تهران
۲	آرشیو عکس و اسلاید	صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران	۱۳۵۴	تهران
۳	اطلاع‌رسانی معاونت سیاسی صدا و سیما	صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران	۱۳۷۷	تهران
۴	بانک اطلاعات خبری	خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران	۱۳۶۸	تهران
۵	بانک اطلاعات و کتابخانه مرکزی شرکت ملی نفت ایران	شرکت ملی نفت ایران	۱۳۶۰	تهران
۶	سازمان اسناد ملی ایران	سازمان اسناد ملی ایران	۱۳۴۹	تهران
۷	کتابخانه بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران	بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران	۱۳۴۵	تهران
۸	کتابخانه سازمان مدیریت صنعتی	سازمان مدیریت صنعتی	۱۳۷۵	تهران
۹	کتابخانه مرجع کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان	کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان	۱۳۵۹	تهران
۱۰	کتابخانه مرکز آمار ایران	مرکز آمار ایران	۱۳۷۷	تهران
۱۱	کتابخانه مرکزی دانشگاه علوم پزشکی ایران	دانشگاه علوم پزشکی ایران	۱۳۵۴	تهران
۱۲	کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران	دانشگاه تهران	۱۳۶۶	تهران
۱۳	مدیریت نمایه سازی کتابخانه ملی	کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران	۱۳۶۱	تهران
۱۴	مرکز اسناد انقلاب اسلامی	مرکز اسناد انقلاب اسلامی	۱۳۶۰	تهران
۱۵	مرکز اسناد ریاست جمهوری	نهاد ریاست جمهوری	۱۳۷۲	تهران
۱۶	مرکز اسناد و مدارک سازمان میراث فرهنگی	سازمان میراث فرهنگی ایران	۱۳۷۵	تهران
۱۷	مرکز اطلاعات انرژی	وزارت نیرو	۱۳۷۴	تهران
۱۸	مرکز اطلاعات علمی پژوهشگاه صنعت نفت	پژوهشگاه صنعت نفت	۱۳۷۰	تهران
۱۹	مرکز اطلاعات معاونت ساخت و توسعه راه آهن	راه آهن جمهوری اسلامی ایران	۱۳۷۶	تهران
۲۰	مرکز اطلاعات مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی	مؤسسه مطالعات پژوهش‌های بازرگانی	۱۳۶۰	تهران
۲۱	مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران	مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران	۱۳۴۷	تهران
۲۲	مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی	وزارت جهاد کشاورزی	۱۳۵۴	تهران
۲۳	مرکز اطلاعات هسته‌ای	سازمان انرژی اتمی	۱۳۵۳	تهران
۲۴	مرکز اطلاعات رسانی دانشگاه امام حسین	دانشگاه امام حسین	۱۳۶۵	تهران
۲۵	مرکز اطلاع رسانی شرکت ملی صنایع پتروشیمی	شرکت ملی صنایع پتروشیمی	۱۳۶۲	تهران
۲۶	مرکز اطلاع رسانی و اسناد فنی مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن	مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن	۱۳۵۲	تهران
۲۷	مرکز اطلاع رسانی و خدمات رایانه‌ای سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی	سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی	۱۳۷۴	تهران
۲۸	مرکز تحقیقات فقهی امام خمینی	قوه قضایه	۱۳۷۵	قم
۲۹	مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی	دفتر رهبری	۱۳۶۸	قم
۳۰	مرکز مدارک علمی و انتشارات سازمان مدیریت و برنامه ریزی	سازمان مدیریت و برنامه ریزی	۱۳۶۱	تهران
۳۱	مرکز مدارک کتابخانه وزارت نیرو مدیریت و برنامه ریزی	وزارت نیرو	۱۳۶۱	تهران
۳۲	مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی	حوزه علمیه قم	۱۳۶۸	قم
۳۳	مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ	سپاه پاسداران انقلاب اسلامی	۱۳۶۰	تهران
۳۴	مرکز نشریات علمی - فرهنگی	دبیرخانه هیأت امنای کتابخانه‌های عمومی کشور	۱۳۷۰	تهران
۳۵	مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)	مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)	۱۳۶۷	تهران
۳۶	مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران	بنیاد مستضعفان و جانبازان انقلاب اسلامی	۱۳۶۵	تهران

تجزیه و تحلیل داده ها

داده های بدست آمده در جریان بازدید از مراکز و گفت و گو با مدیران و نمایه سازان شاغل در مراکز در دو بخش (۱) امکانات؛ (۲) مشکلات و موانع پیشرفت مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

۱. امکانات مراکز تولید کننده خدمات نمایه سازی و چکیده نویسی

به منظور معرفی امکانات مراکز مورد بررسی، زمینه موضوعی فعالیت، نوع پایگاه های اطلاعاتی، خدمات انتشاراتی، شیوه و زبان نمایه سازی، ابزار کنترل واژگان، قابلیت های مدیران، نمایه سازان و چکیده نویسان شاغل در مراکز در جدول های ۲ تا ۱۰ ارائه شده است.

محدوده موضوعی فعالیت مراکز

جدول شماره ۲ موضوع فعالیت مراکز مورد بررسی را در چهار گروه عمومی، علوم انسانی، علوم اجتماعی و علوم و فنون دسته بندی کرده است. ارقام جدول حاکی از آن است که فعالیت ۱۰ مرکز بر گروه موضوعی خاصی متمرکز نیست. این مراکز همه موضوعات را زیر پوشش می گیرند. موضوع فعالیت بیشترین تعداد مراکز (۱۴ مرکز) در گروه علوم و فنون، و پس از آن به ترتیب در علوم اجتماعی (۱۲ مرکز) و علوم انسانی (۶ مرکز) است. دو مرکز علاوه بر موضوعات علوم اجتماعی، علوم انسانی و یک مرکز علوم و فنون را نیز در بر می گیرند.

جدول ۲. توزیع فراوانی موضوع فعالیت مراکز بر حسب رده های کلی موضوعی

موضوع همه موضوعات انسانی	علوم انسانی	علوم اجتماعی	علوم اجتماعی و فنون	علوم و فنون	جمع
۱۰	۶	۲	۱۲	۱	۲۵
تعداد					
مراکز					

جدول ۳. توزیع فراوانی موضوعی مراکز نمایه سازی

تعداد مراکز	علوم و فنون	تعداد مراکز	علوم اجتماعی	تعداد مراکز	علوم انسانی
۵	صنایع	۶	تاریخ ایران	۳	مطالعات اسلامی
۳	انرژی	۵	اقتصاد	۲	معماری و شهرسازی
۲	نفت	۲	مدیریت	۱	باستان‌شناسی
۲	شیمی	۱	حقوق	۱	مردم‌شناسی
۲	منابع آب	۱	کودکان و نوجوانان	۱	فرهنگ
۲	محیط زیست	۱	آمار	۱	فرهنگ عامه
۱	انرژی اتمی	۱	بازرگانی	۱	کتابداری و اطلاع‌رسانی
۱	پتروشیمی				
۱	پزشکی				
۱	زلزله شناسی				
۱	لاستیک و کائوچو				
۱	کشاورزی				
۱	علوم نظامی				

همان گونه که از جدول ۳ برمی آید تاریخ ایران موضوعی است که بیشترین تعداد مراکز به آن پرداخته اند. با احتساب یک مرکز که اختصاصاً در مورد جنگ ایران و عراق و سه مرکز که در زمینه انقلاب اسلامی ایران فعالیت دارند، تعداد این مراکز بالغ بر ۶ می شود. اقتصاد و صنایع در پنج مرکز؛ مطالعات اسلامی و انرژی در سه مرکز؛ مدیریت، نفت، شیمی، منابع آب، معماری، شهرسازی و محیط زیست هر یک در دو مرکز؛ کتابداری و اطلاع رسانی، باستان شناسی، حقوق، فرهنگ، فرهنگ عامه، مردم شناسی، بازرگانی، آمار، مسائل کودکان و نوجوانان، انرژی اتمی، پتروشیمی، علوم پزشکی، زلزله، لاستیک و کائوچو، کشاورزی و علوم نظامی هر کدام در یک مرکز موضوع فعالیت واقع شده است.

خدمات نمایه سازی و چکیده نویسی

اکثر مراکز اطلاع رسانی اطلاعات ذخیره شده در پایگاه‌های اطلاعاتی خود را در اختیار مراجعین قرار می‌دهند. در این پایگاه‌ها غالباً اطلاعات کتابشناختی مدارک ذخیره شده، نگهداری می‌شود. ۲۱ مرکز چکیده‌ای از مدارک را نیز به اطلاعات کتابشناختی افزوده‌اند و در ۱۳ مرکز جست و جوی متن کامل مدارک امکان پذیر است. تعدادی از این مراکز به انتشار نمایه نامه یا چکیده نامه با تعداد محدود و برای استفاده داخلی در سازمان متبوع خود اقدام می‌کنند. تنها معدودی از مراکز نتایج فعالیت‌های نمایه سازی و چکیده نویسی خود را برای استفاده همگان به صورت نشریه چاپی، لوح فشرده و یا خدمات پیوسته رایانه‌ای انتشار می‌دهند. این مراکز و نوع انتشارات آنها در جدول معرفی شده است.

جدول ۴. انتشارات مراکز اطلاع رسانی

ردیف	نام مرکز	نوع انتشارات		نشریه چاپی		نوع فشرده		خدمات پیوسته	
		نمایه	چکیده	نمایه	چکیده	نمایه	چکیده	متن کامل	چکیده
۱	دفترخانه مجلات انبای کتابخانه های عمومی کشور	x		x					x
۲	دفتر طرح های تحقیقاتی بنیاده استاندارد و تحقیقات صنعتی ایران	x		x					x
۳	سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران			x					
۴	کتابخانه سازمان مدیریت صنعتی							x	
۵	کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه فردوسی مشهد							x	
۶	کتابخانه منطقه ای علوم و تکنولوژی شیراز							x	x
۷	کتابخانه و مرکز اسناد دانشگاه صنعتی امیرکبیر								x
۸	کتابخانه و مرکز اطلاعات پژوهشگاه بین المللی زلزله شناسی								x
۹	مرکز اطلاعات تبریزی								x
۱۰	مرکز اطلاعات و تحقیقات اسلامی								x
۱۱	مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی								x
۱۲	مرکز مدارک علمی و انتشارات سازمان مدیریت و برنامه ریزی								x
۱۳	مرکز مدارک و اطلاعات علمی ایران								x

همان گونه که جدول ۴ نشان می‌دهد، ۱۳ مرکز خدمات نمایه سازی و چکیده نویسی خود را به شکل نشریه چاپی، لوح فشرده، یا خدمات پیوسته تولید می‌کنند. چکیده نامه کتابخانه سازمان مدیریت صنعتی تا سال ۱۳۷۸ به صورت چاپی منتشر می‌شد، ولی از

آن پس به صورت خدمات پیوسته قابل دسترسی است. مقاله نامه اقتصادی مرکز مدارک علمی و انتشارات سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور که در حال حاضر به صورت خدمات پیوسته تولید می‌شود، تا سال ۱۳۷۶ به صورت چاپی منتشر می‌شده است. همچنین سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی قبل از ادغام در کتابخانه ملی، فهرست مقالات فرهنگی در مطبوعات جمهوری اسلامی ایران را به شکل چاپی منتشر می‌کرد. این مقاله نامه در حال حاضر به صورت لوح فشرده و خدمات پیوسته با عنوان "نمایه ملی" بوسیله سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران تولید می‌شود. لازم به ذکر است که کتابخانه بانک مرکزی نیز فهرست مقالات اقتصادی خود را تا سال ۱۳۷۹ منتشر می‌کرد. بنا به اظهار مدیر کتابخانه در آینده نزدیک این مقاله نامه از طریق خدمات پیوسته کامپیوتری در دسترس متقاضیان قرار خواهد گرفت.

هشت مرکز فقط نمایه نامه، دو مرکز فقط چکیده نامه و سه مرکز هر دو نوع خدمات را تولید می‌کنند. دبیرخانه هیأت امنای کتابخانه‌های عمومی کشور، دفتر طرح‌های مؤسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی ایران، کتابخانه منطقه‌ای علوم و تکنولوژی شیراز، و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی متن کامل مدارک را نیز عرضه می‌دارند. خدمات شش مرکز به صورت لوح فشرده تولید می‌شود. هر ۱۳ مرکز تولیدات خود را از طریق خدمات پیوسته رایانه‌ای در دسترس متقاضیان قرار می‌دهند. از میان آنها فقط مرکز مدارک و اطلاعات علمی ایران، مؤسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی، و دبیرخانه هیأت امنای کتابخانه‌های عمومی کشور نشریه چاپی نیز دارند.

شیوه نمایه سازی

متداول ترین شیوه نمایه سازی در مراکز اطلاع رسانی ایران نمایه سازی همارا - پیش همارا و پس همارا - است. تفاوت این دو نوع نمایه سازی بنا به تعریف میلر^۱ (۲۰۰۱) در این است که در نمایه سازی پیش همارا، ترکیب اصطلاحات نمایه‌ای

هنگام ذخیره سازی مدارک و در نمایه سازی پس همارا، هنگام جست و جوی اطلاعات صورت می گیرد. جدول شماره ۵ نشان می دهد که در بیشتر مراکز تحت بررسی (۲۳ مرکز) نمایه سازی پس همارا و در ۱۳ مرکز نمایه سازی پیش همارا اعمال می شود. شش مرکز نیز همزمان هر دو شیوه را به کار می گیرند. شیوه نمایه سازی در یک مرکز، از نوع وزنی و در یک مرکز دیگر نمایه سازی چرخشی^۱ است. یک مرکز علاوه بر نمایه سازی پس همارا، نمایه سازی کوئیک را نیز برای مقالات مورد استفاده قرار می دهد.

جدول ۵. شیوه نمایه سازی مراکز

شیوه نمایه سازی	پیش همارا پس همارا	پیش همارا و پس همارا	وزنی	چرخشی	کوئیک
تعداد مرکز	۱۳	۲۳	۶	۱	۱

زبان نمایه سازی

ارتباط بین نمایه ساز (که مدارک را در پایگاه اطلاعاتی بوسیله اصطلاحات نمایه ای ذخیره می کند) و جست و جوگر (که در پی یافتن اطلاعات مورد نظر خویش است) از طریق زبانی مشترک برقرار می شود. نمایه ساز هنگام ذخیره مدارک، ابتدا محتوای مطالب هر مدرک را تحلیل می کند تا دریابد مدرک درباره چیست. سپس اصطلاحی را که به نظر می رسد بیانگر موضوع مدرک باشد انتخاب می کند تا مدرک بوسیله آن ذخیره و از طریق آن شناسایی و بازیابی شود. برای انتخاب این اصطلاح ها دو راه وجود دارد:

۱. استفاده از واژه ها یا عبارات متن؛ یعنی به کار گرفتن زبان طبیعی در نمایه سازی؛
۲. پیروی از یک زبان استاندارد برای ارتباط نمایه ساز و استفاده کننده از نمایه.

بنابراین، چنانچه برای بیان یک مفهوم چند واژه مترادف وجود داشته باشد تنها یک واژه از میان آنها باید به کار رود. در این شیوه -که زبان کنترل شده نام دارد- نمایه ساز برای کنترل واژگان از اصطلاحنامه استفاده می‌کند. اصطلاحنامه از بین اصطلاحات مترادفی که برای بیان یک مفهوم وجود دارد فقط یکی را به عنوان اصطلاح مجاز معرفی می‌کند و علاوه بر این، بین اصطلاحات اعم و اخص و اصطلاحات وابسته، روابط لازم را برقرار می‌سازد.

در مقایسه امتیاز زبان طبیعی یا زبان کنترل شده برای نمایه سازی، بین متخصصان اطلاع رسانی اتفاق نظر وجود ندارد. برخی مانند سیورت^۱ (۱۹۹۲) و مارکی^۲ (۱۹۸۰) معتقدند زبان طبیعی جامعیت بیشتر و زبان کنترل شده دقت بیشتر را به همراه دارد. دوبوا^۳ (۱۹۸۷)، پرز^۴ (۱۹۸۲) و ناپ^۵ (۱۹۸۲) استفاده از زبان طبیعی را در مورد موضوعات خاص و واژگان جدید، مفیدتر می‌دانند. از سوی دیگر کینگ بیل^۶ (۱۹۷۰)، کین و دیگر^۷ (۱۹۷۲) و بهاتاچاریا^۸ (۱۹۷۴) زبان کنترل شده را به دلیل ایجاد یکدستی و برقراری ارتباط بین اصطلاحات وابسته ترجیح می‌دهند. لنکستر^۹ (۱۹۹۸) نیز برای هر یک از این دو شیوه مزایا و معایبی برمی‌شمارد. امروزه با گسترش کاربرد رایانه در ذخیره و بازیابی اطلاعات، زبان طبیعی رواج بیشتری یافته است. مطالعات دربارهٔ جست و جوی آزاد در متن نشان می‌دهد که ترکیب زبان کنترل شده و زبان طبیعی نتایج بهتری را به همراه دارد (هنزler^{۱۰}؛ پرز، ۱۹۸۲؛ سیورت و مک کینین^{۱۱} (۱۹۸۹))

1. Sievert	2. Markey
3. Dubois	4. Perez
5. Knapp	6. Kingbiel
7. Keen & Digger	8. Bhattacharyya
9. Lancaster	10. Henzler
11. Mckinin	

جدول ۶. توزیع زبان نمایه سازی در مراکز مورد بررسی

زبان نمایه سازی	زبان طبیعی	زبان کنترل شده	هر دو زبان	جمع
تعداد مراکز	۵	۲۹	۱۱	۴۵
درصد	۱۱/۱	۶۴/۵	۲۴/۴	۱۰۰

همان‌گونه که از جدول ۶ برمی آید در مراکز اطلاع رسانی ایران زبان کنترل شده بیش از زبان طبیعی رواج دارد. ۲۹ مرکز زبان کنترل شده را برای نمایه سازی به کار می‌گیرند (۶۴/۵ درصد)، یازده مرکز (۲۴/۴ درصد) از هر دو زبان استفاده می‌کنند و پنج مرکز (۱۱/۱ درصد) تنها زبان طبیعی را به کار می‌برند.

ابزارهای کنترل واژگان

داده های جدول شماره ۷ حاکی از آن است که رایج ترین ابزار کنترل واژگان در مراکز اطلاع رسانی مورد بررسی سر عنوان های موضوعی فارسی است. علی‌رغم آنکه این مراکز غالباً از نمایه سازی پس همارا استفاده می‌کنند، سرعنوان های موضوعی فارسی که بر اساس پیش همارایی واژه ها ساخته شده است در ۱۴ مرکز به عنوان واژگان کنترل

جدول ۷. ابزارهای کنترل واژگان فارسی

سرعنوانهای عنوان موضوعی فارسی	اصطلاحنامه اصفا	اصطلاحنامه نما	اصطلاحنامه علوم قرآنی	اصطلاحنامه فلسفه	اصطلاحنامه اصول فقه	اصطلاحنامه پزشکی	اصطلاحنامه های خودساخته
تعداد مراکز	۱۳	۹	۲	۲	۱	۱	۹

شده مورد استفاده واقع می‌شود. از میان اصطلاحنامه‌های فارسی موجود اصطلاحنامه اصففا در ۱۳ مرکز، اصطلاحنامه نما در ۹ مرکز، اصطلاحنامه فلسفه اسلامی و اصطلاحنامه علوم قرآنی هر یک در دو مرکز، اصطلاحنامه پزشکی فارسی و اصطلاحنامه اصول فقه هر کدام در یک مرکز به کار می‌رود. ۹ مرکز از اصطلاحنامه‌های خود ساخته‌ای استفاده می‌کنند که غالباً فهرستی الفبایی از توصیفگرهای پذیرفته شده در مرکز است. برخی مراکز برای ساختن توصیفگرهای فارسی از اصطلاحنامه‌های انگلیسی زبان استفاده می‌کنند. یعنی برای هر یک از توصیفگرهای موجود در اصطلاحنامه یک معادل فارسی قرار می‌دهند. چنانکه اصطلاحنامه نما، ترجمه اصطلاحنامه SPINES است و اصطلاحنامه پزشکی فارسی بر مبنای MeSH تهیه شده است. مراکزی که مدارک به زبان انگلیسی دارند در نمایه سازی از اصطلاحنامه‌های زیر استفاده می‌کنند: TEST (بازده مرکز)، UNESCO (پنج مرکز)، OECD و ERIC (هر یک چهار مرکز)، INIS و AGROVOC (هر یک سه مرکز)، INSPEC و SPINES (هر یک دو مرکز). برخی اصطلاحنامه‌های دیگر مانند NASA، JBE Education، Science Pure، RAPRA، ILO و 2MeSH ICAB نیز هر کدام در یک مرکز به کار گرفته می‌شود و در سه مرکز از Library of Congress Subject Headings استفاده می‌شود (جدول شماره ۸).

جدول ۸. ابزارهای کنترل واژگان انگلیسی

عنوان	TEST	UNESCO	OECD	ERIC	LCSH	AGROVOC	INSPEC	INIS	SPINES
تعداد مراکز	۱۱	۵	۴	۴	۳	۳	۳	۲	۲

مدیریت

بدون تردید نقش مدیران واجد شرایط و با تجربه در اداره مراکز اطلاع رسانی بسیار

مهم است. اگر شرط داشتن تحصیلات کتابداری و اطلاع رسانی را برای مدیران مراکز تولید خدمات نمایه سازی و چکیده نویسی لازم بدانیم، می توان گفت که (بنابر داده های جدول ۹) از ۴۵ مرکز مورد بررسی فقط ۲۳ مدیر واجد شرایط هستند. تحصیلات سه تن از آنها در سطح کارشناسی، ۱۵ تن کارشناسی ارشد و پنج نفر دکترای کتابداری و اطلاع رسانی است. از ۲۲ نفر باقیمانده تنها دو نفر بیش از ده سال تجربه در نمایه سازی دارند؛ یک نفر با دکترای کامپیوتر و بقیه با داشتن تخصص در رشته هایی مانند مدیریت، شیمی، مهندسی، علوم اجتماعی، ... مدیریت این مراکز را بر عهده دارند.

جدول ۹. توزیع رشته تحصیلی مدیران مراکز مورد بررسی

رشته تحصیلی	کتابداری و اطلاع رسانی	کارشناسی کارشناسی ارشد	دکتری	متفرقه	جمع
تعداد مرکز	۳	۱۵	۵	۲۲	۴۵

نمایه سازان و چکیده نویسان

بنابر داده های جدول ۱۰ از مجموع ۳۱۹ نفر نمایه ساز و چکیده نویس شاغل در مراکز ۴۵ نفر (۱۱/۱۴ درصد) کارشناس و ۲۶ نفر (۸/۱۵ درصد) کارشناس ارشد کتابداری و اطلاع رسانی هستند. ۲۴۸ نفر دیگر (۷۷/۷۴ درصد) فاقد تحصیلات دانشگاهی در رشته کتابداری هستند و غالباً با گذراندن دوره های کوتاه مدت یک تا دو ماهه نمایه سازی در مراکز اطلاعات و مدارک علمی ایران یا کتابخانه ملی آماده پذیرفتن این مسئولیت شده اند. از ۴۵ مرکز، ۲۰ مرکز از خدمات متخصصان با مدرک کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع رسانی بهره مند می شوند. در ۱۳ مرکز، این وظیفه بر عهده افرادی است که دارای کارشناسی کتابداری هستند و ۱۲ مرکز دیگر بدون همکاری متخصصان کتابداری و اطلاع رسانی به این فعالیت دست می زنند.

جدول ۱۰. توزیع رشته تحصیلی نمایه سازان و چکیده نویسان
در مراکز مورد بررسی

رشته تحصیلی	کتابداری و اطلاع رسانی کارشناسی کارشناسی ارشد	متفرقه	جمع
تعداد افراد	۴۵	۲۴۸	۳۱۹
درصد	۱۴/۱۱	۷۷/۷۴	۱۰۰
تعداد مراکز	۱۳	۱۲	۴۵
درصد	۲۸/۹	۲۶/۷	۱۰۰

۲. مشکلات موجود و موانع پیشرفت

مراکز اطلاع رسانی برای تولید خدمات نمایه سازی و چکیده نویسی غالباً با مشکلاتی یکسان مواجهند. براساس اظهارات مدیران و نمایه سازان شاغل در این مراکز مهم ترین موانع از این قرار است:

عدم شناخت نقش نمایه سازی و چکیده نویسی در اطلاع رسانی علی رغم شدت وابستگی تحقیق و توسعه به اطلاعات، هنوز اهمیت خدمات نمایه سازی و چکیده نویسی در مراکز تحقیقی، علمی و حتی اطلاع رسانی بدرستی روشن نیست. نظر مسئولان مراکز اطلاع رسانی یا سازمان های متبوع آنها این خدمات در اولویت قرار ندارد. برخی سازمان ها که با هدف اطلاع رسانی تأسیس شده اند از اهمیت نقش خدمات نمایه سازی و چکیده نویسی در اطلاع رسانی غافلند. به طور مثال، مرکز اسناد انقلاب اسلامی که با هدف تولید خدمات اطلاع رسانی تأسیس شده است با به کار گرفتن کارشناسان تاریخ و کامپیوتر به تولید خدمات اطلاع رسانی می پردازد، بدون آنکه از همکاری متخصص اطلاع رسانی برخوردار باشد. بدین ترتیب، موفقیت مرکز در

نبود استاندارد

در مورد چگونگی خدمات و فعالیت‌های نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی معیاری وجود ندارد. خدماتی که در مراکز مختلف تولید می‌شود از نظر کیفی در سطوح مختلفی قرار دارد. در کنار مراکزی که خدمات مطلوبی را تدارک می‌بینند، مراکزی وجود دارند که بدون پیش‌بینی زیر ساخت‌های لازم، دست به تولید این خدمات می‌زنند.

کمبود متخصصان اطلاع‌رسانی، نمایه‌سازان و چکیده‌نویسان مجرب تقریباً همه پژوهش‌هایی که در زمینه نمایه‌سازی در ایران انجام گرفته بر این کمبود تأکید داشته است (مرتضایی ۱۳۷۲؛ بابایی ۱۳۷۴؛ قریب ۱۳۷۸). تنها ۵۱ درصد از مراکز مورد بررسی به وسیله متخصصان اطلاع‌رسانی اداره می‌شود که غالباً دارای مدرک کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی هستند. تعداد نمایه‌سازان و چکیده‌نویسان واجد شرایط بسیار کم است. بنابر اظهار مسئولان مراکز، فارغ‌التحصیلان مدارس کتابداری و اطلاع‌رسانی، از دانش و مهارت لازم برای موفقیت در حرفه نمایه‌سازی برخوردار نیستند در نتیجه پیدا کردن افراد آموزش دیده و مجرب برای اشتغال در این مراکز یک مشکل جدی است. همچنین به نظر آنها نمایه‌سازان و چکیده‌نویسان باید با موضوعات تخصصی مراکز نیز آشنائی کافی داشته باشند تا بتوانند خدماتی مفید و مطلوب ارائه دهند. به طور مثال برای نمایه‌سازی موضوعات علمی و فنی، علاوه بر دانش حرفه‌ای، آشنائی با موضوع و دانستن اصطلاحات خاص علمی و فنی نیز لازم است. همچنین شخصی که با مدارک دولتی و سایر مواد آرشیوی سر و کار دارد باید بتواند انواع اسناد مختلف را به درستی شناسائی کند و محتوای هر یک را به خوبی تشخیص دهد. این شرایط، مشکلات مراکز اطلاع‌رسانی برای استخدام نمایه‌ساز و چکیده‌نویس کارآمد را دو چندان می‌کند. به همین جهت در بعضی از مراکز ناگزیر از به کارگیری نمایه‌سازان نیمه وقت شده‌اند.

کمبود منابع به زبان فارسی

برای نمایه‌سازی مدارک فارسی وجود اصطلاحنامه‌های موضوعی فارسی از

نیازهای اصلی است. تاکنون ۱۴ اصطلاحنامه به وسیله مراکز اطلاع‌رسانی کشور تدوین شده است که عبارتند از: اصطلاحنامه بین‌المللی توسعه فرهنگی، اصطلاحنامه علم اطلاع‌رسانی و دکوماتاسیون، اصطلاحنامه فرهنگ، ارتباطات و اطلاعات از اصطلاحنامه یونسکو، اصطلاحنامه فرهنگی فارسی (اصفا)، اصطلاحنامه کلان سازمان تعاون و توسعه اقتصادی، اصطلاحنامه نما: نظام مبادله اطلاعات علمی فنی، اصطلاحنامه علوم قرآنی، اصطلاحنامه فلسفه اسلامی، اصطلاحنامه منطق، اصطلاحنامه کلام اسلامی، اصطلاحنامه اصول فقه، اصطلاحنامه پزشکی فارسی، اصطلاحنامه توسعه فرهنگی، و اصطلاحنامه جامعه‌شناسی. از میان آنها فقط از شش اصطلاحنامه (اصفا، نما، اصطلاحنامه پزشکی فارسی، اصطلاحنامه اصول فقه، اصطلاحنامه علوم قرآنی، و اصطلاحنامه فلسفه اسلامی) در مراکز مورد بررسی استفاده شده است. نیاز به اصطلاحنامه‌های جدید بویژه در موضوعات علوم انسانی، علوم و تکنولوژی در همه مراکز محسوس است. به طور مثال، بعضی از مراکزی که در موضوع تاریخ ایران فعالیت دارند در حال حاضر برای ذخیره و بازیابی از طرح رده بندی دیویی یا کنگره استفاده می‌کنند. این طرح‌ها علی‌رغم گسترش‌های انجام شده پاسخگوی نیاز مراکز ذیربط نیست. برخی از نمایه‌سازان شاغل در مراکز علمی و فنی از کمبود منابع مرجع تخصصی روزآمد نیز گله دارند، زیرا به منظور انتخاب معادل مناسب برای اصطلاحات جدیدی که مرتباً در متون علمی و فنی ظاهر می‌شود ناگزیر از استفاده از واژه‌های نام‌های تخصصی جدید می‌باشند.

کمبود متون پایه نمایه‌سازی به زبان فارسی نیز مسئله مهمی است. اغلب متون موجود از زبان‌های خارجی ترجمه شده است. آموزش نمایه‌سازی در گرو تدوین متون ساده آموزشی است و نمایه‌سازان تازه کار به متونی نیاز دارند که به آسانی قابل فهم باشد.

عدم تدوین سیاست نمایه‌سازی در مراکز مختلف

هر مرکز برای تبیین اهداف، وظایف و شیوه کار نیاز به تدوین راهنماها و

دستورالعمل‌های روشن دارد. بعضی مراکز که در این زمینه فعالیت می‌کنند فاقد چنین شیوه‌نامه‌هایی هستند و بعضاً به تصمیم‌ها و سلیقه‌های افراد وابسته‌اند.

ضعف ارتباطات بین مراکز و افراد

یکدستی نمایه‌سازی در مراکزی که تعدادی نمایه‌ساز با سطوح مختلفی از دانش و توانایی حرفه‌ای اشتغال دارند، در گرو هماهنگی فعالیت‌های افراد و ارتباط مداوم آنها با یکدیگر است. بنا به اظهار نمایه‌سازان در برخی مراکز مورد بررسی نه این ارتباط برقرار است و نه هماهنگی از طریق بازبینی کار نمایه‌سازان مختلف بوسیله یک نمایه‌ساز مجرب صورت می‌گیرد. در نتیجه نایکدستی در خدمات دیده می‌شود. به طور مثال در مرکز اطلاعات و مدارک علمی مدارکی یافت می‌شود که در پایگاه‌های مختلف به اشکال متفاوت نمایه‌سازی شده است (بابایی، ۱۳۷۴، ص ۱۰۳-۱۰۷). از سوی دیگر، عدم ارتباط مراکز مختلف با هم و بی‌خبری از فعالیت‌های یکدیگر به تولید خدمات مشابه و تکراری می‌انجامد، در حالی که نمایه‌سازی برخی مطالب دیگر همچنان مغفول مانده است. نمونه‌ای از کارهای تکراری، معجم الفاظ بحارالانوار است که تاکنون بوسیله سه مرکز مختلف تدوین شده است.

عدم انتقال تجربه‌ها

یکی از راه‌های ایجاد ارتباط حرفه‌ای میان نمایه‌سازان و چکیده‌نویسان شاغل در مراکز مختلف برگزاری همایش‌های تخصصی و انتشار تجربیات پیش‌کسوتان این حرفه است. متأسفانه تجربیات این افراد بدون استفاده مانده است. تعدادی از نمایه‌سازان از کمبود همایش‌ها و انتشارات در حرفه گله‌مند هستند و معتقدند در چنین شرایطی زمینه‌ای برای تبادل دانسته‌ها و تجربیات کسب شده نیست. مجموعه توصیف‌گرهای پذیرفته شده در مراکز مختلف (از جمله کتابخانه شهری شرکت ملی نفت ایران و مرکز اطلاعات هسته‌ای سازمان انرژی اتمی) که طی سال‌های متمادی و با پشتوانه مدارک موجود تهیه شده است در مراکز محبوس می‌ماند در حالی که نمایه‌سازان تازه کار

می‌توانند از حاصل تجربه‌ها و ممارست افرادی که در این زمینه کوشش بسیار داشته‌اند، بهره‌مند شوند.

عدم اطلاع از میزان استفاده از خدمات نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی

علی‌رغم این که ارتباط بین تولیدکنندگان و استفاده‌کنندگان به درک بهتر نیازهای مراجعان و ارتقاء خدمات می‌انجامد، به دلیل عدم ارتباط استفاده‌کنندگان با نمایه‌سازان در اکثر مراکز، بازخوردی از چگونگی این خدمات در دست نیست و تولیدکنندگان خدمات اطلاع‌رسانی از نتایج تلاش خود آگاهی پیدا نمی‌کنند. تاکنون تحقیقی درباره کمیت و کیفیت استفاده از خدمات نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی تولید شده در کشور به عمل نیامده است و میزان کارایی خدمات مختلف و قابلیت استفاده از آنها مورد ارزیابی قرار نگرفته است.

عدم کفایت تسهیلات

ناکافی بودن بودجه، فضا و تجهیزات تقریباً بوسیله همه این مراکز مورد تاکید واقع شده است. در رأس این کمبودها، نرم‌افزار فارسی مناسب برای استفاده در نمایه‌سازی است. نرم‌افزارهای موجود بخشی از نیازهای مراکز ذیربط را برآورده نمی‌سازد؛ به طور مثال، درباره برخی خصوصیات خط فارسی نظیر کلمات مفرد و جمع شکسته، اعراب گذاری و مترادف‌ها فاقد کارایی است (مرتضایی، ۱۳۷۲؛ مرتضایی، ۱۹۹۸؛ خسرویانی، ۱۳۷۵).

نتایج بررسی

۱. نبود مراکز اطلاع‌رسانی برای تولید خدمات نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی در موضوعات مختلف از جمله: ارتباطات، فلسفه، جامعه‌شناسی، زبان، ادبیات، هنر، علوم تربیتی، روانشناسی، علوم سیاسی، کار و اشتغال، زمین‌شناسی، زیست‌شناسی، علوم غذایی، بهداشت، داروسازی، جنگلداری، دامداری و شیلات، همچنین کمبود تعداد مراکزی که در حال حاضر در موضوعات پزشکی و کشاورزی فعالیت دارند (هر

کدام یک مرکز).

۲. اندک بودن تعداد نمایه نامه ها و چکیده نامه هایی که به صورت جاری منتشر می شود. در حال حاضر، کتابخانه ملی با تولید "نمایه ملی" به صورت لوح فشرده و خدمات پیوسته و دبیرخانه هیأت امنای کتابخانه های عمومی کشور با تولید نمایه به صورت نشریه چاپی، لوح فشرده، و خدمات پیوسته رایانه ای هر یک وظیفه انتشار یک نمایه نامه عمومی جاری برای نشریات ادواری کشور را بر عهده دارند. این دو نمایه نامه با ساختار، پوشش و دوره انتشار متفاوت، خدمات مشابهی را در اختیار استفاده کنندگان خود قرار می دهند. مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران راهنمای همایش های ایران و گزارش های دولتی ایران را به صورت چاپی و لوح فشرده منتشر می کند و در پایگاه اطلاعات علوم انسانی، پایگاه اطلاعات پروژه های تحقیقاتی و مدارک علمی آب و پایگاه اطلاعاتی زمین شناسی و معادن که از طریق خدمات پیوسته رایانه ای در اختیار استفاده کنندگان قرار می دهد، از نمایه سازی بهره می گیرد. مرکز مدارک علمی و انتشارات سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور، کتابخانه سازمان مدیریت صنعتی، مرکز اطلاعات انرژی، کتابخانه منطقه ای علوم و تکنولوژی شیراز و کتابخانه و مرکز اطلاعات پژوهشگاه بین المللی زلزله شناسی نتایج فعالیت های نمایه سازی خود، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی و مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی نمایه متون اسلامی، مؤسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی نمایه و متن کامل استانداردها، دانشگاه صنعتی امیرکبیر و دانشگاه فردوسی مشهد نمایه پایان نامه های دانشجویان را به صورت خدمات پیوسته در دسترس همگان قرار می دهند. بیشترین خدمات چکیده نویسی در کشور به وسیله مرکز اطلاعات و مدارک علمی انجام می شود. این مرکز چکیده مقالات علمی و فنی، چکیده تازه های تحقیق در مراکز تحقیقاتی و دانشگاهی ایران، چکیده پایان نامه های ایران، و چکیده پایان نامه های فارغ التحصیلان ایرانی خارج از کشور را به صورت چاپی و لوح فشرده منتشر می کند.

۳. تعداد اصطلاحنامه های فارسی موجود بسیار کم است و تعداد کمتری از آنها در مراکز

SID.ir مورد استفاده واقع می شود. از سوی دیگر، اصطلاحنامه های موجود نیاز به تجدید نظر

و گسترش دامنه دارد. فعال‌ترین مرکز در زمینه ساخت اصطلاحنامه، مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی است که تاکنون پنج اصطلاحنامه منطق، فلسفه اسلامی، علوم قرآنی، کلام اسلامی و اصول فقه را تدوین کرده و چند اصطلاحنامه دیگر در دست تهیه دارد. مرکز مدارک و اطلاعات علمی ایران نیز علاوه بر نما، اصطلاحنامه، جامعه‌شناسی و اصطلاحنامه فنی و مهندسی در صدد انتشار اصطلاحنامه‌های تخصصی در زمینه علوم و تکنولوژی است.

پیشنهادها

۱. تدوین نظام ملی برای تعیین استانداردها، تفکیک وظایف، جلوگیری از کارهای تکراری و تعیین بخش‌های فراموش شده، نظارت و ارزیابی خدمات نمایه سازی و چکیده‌نویسی؛
۲. انجام تحقیق در مورد چگونگی استفاده و یافتن راه‌های افزایش میزان استفاده از خدمات نمایه سازی و چکیده نویسی؛
۳. تدوین اصطلاحنامه‌های فارسی در موضوعات علوم، فنون و علوم انسانی؛
۴. تقویت آموزش نمایه سازی و چکیده‌نویسی در دوره‌های آموزشی کارشناسی و کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع رسانی؛
۵. شناسایی نخبگان حرفه و برقراری ارتباط بین نمایه سازان با تجربه و نمایه سازان جوان. نمایه سازان قدیمی، دانش و تجربه زیادی برای انتقال به نسل جدید همکاران خود دارند. با برقراری ارتباط میان این دو گروه، باید فرصت تبادل نظر و انتقال تجربه و دانش را مغتنم شمرد.

مآخذ

- آذرنگ، عبدالحسین (۱۳۶۹). گزارشی اجمالی از وضعیت اطلاع‌رسانی در ایران. تهران: سازمان برنامه و بودجه. آزادیان، انوش (۱۳۵۹). "بررسی انتقادی و تحقیقی چگونگی نمایه سازی در مراکز مدارک ایران". در مجموعه مقالات سمینار محدودیت‌ها و مشکلات مرکز مدارک علمی ایران. تهران: مرکز مدارک علمی ایران. ص

۱۱۹-۱۳۲.

بابائی، محمود (۱۳۷۴). "بررسی پایگاه‌های اطلاعاتی مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران". اطلاع‌رسانی، ۱۲(۲)، ۱۳-۲۴.

تعاونی، شیرین (۱۳۸۲). راهنمای کتابخانه‌های تخصصی و دانشگاهی ایران: تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.

تفقدی جامی، محمود (۱۳۷۵). "معرفی فصلنامه چکیده پایان‌نامه‌های ایران". اطلاع‌رسانی، ۱۱(۳)، ۴۷-۵۷.
خسرویانی، جعفر (۱۳۷۵). بررسی وضعیت پایگاه‌های اطلاعاتی مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی". پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.

راحی پور، فتنه (۱۳۷۴). "بررسی وضعیت نمایه نامه های نشریات ادواری فارسی انتشار یافته در تهران در سالهای ۱۳۵۷-۱۳۷۳". پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی ایران.
قریب، زهرا (۱۳۷۸). "بررسی وضعیت نمایه‌سازی در کتابخانه ها و مراکز اطلاع‌رسانی تهران". پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی.

مرتضائی، لیلا (۱۳۷۲). "بررسی آماری وضعیت اطلاع‌رسانی در ایران". اطلاع‌رسانی، ۱۰(۳-۲)، ۱-۲۲.
مساوات، جلال (۱۳۵۹). "بررسی چکیده و چکیده‌نویسی در ایران". در مجموعه مقالات سمینار محدودیت‌ها و مشکلات مرکز مدارک علمی ایران. تهران: مرکز مدارک علمی ایران. ص ۱۳۳-۱۵۱.

معترف، مهوش (۱۳۵۴). "بررسی مراکز مدارک در ایران". پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.
معرف زاده، عبدالمجید (۱۳۶۶). "بررسی وضعیت ابزار بازیابی اطلاعات پزشکی فارسی و پیشنهادی برای تهیه نمایه نامه پزشکی ایران". پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی ایران،

Bernier, C.L. (1968). "Alphabetical indexes. in *Encyclopedia of Library and Information Sciences*.

Vol.1(PP.169-178). NewYork: Marcel Dekker.

Bhattacharyya, G.(1974). "The effectiveness of natural language in science indexing and retrieval".

Journal of Documentation. 30, 235-254.

Boroko, H. & Bernier, C.L. (1975). *Abstracting concepts and methods*. NewYork: Academic Press.

Bose, A. (1986). "Information management glossary". in *Encyclopedia of Library and Information*

Science. Vol. 41(PP. 92-161). NewYork: Marcel Dekker.

- Dubois, C .P.R. (1987)."Free text vs. controlled vocabulary: A reassessment". *Online Review*, 11, 243-253.
- Fidel, R.(1994)."User - centered indexing". *Journal of the American Society for Information Science*. 45 (8), 572-576.
- Henzler, R.G.(1978)."Free or controlled vocabularies: Some statistical user - oriented evaluation of biomedical information systems". *International Classification*, 59, 21-26.
- Katz, W.A. (1992). *Introduction to reference works: Sixth edition*. (Vols. 1-2). NewYork, McGraw Hill.
- Keen, E.H.& Digger, J.A.(1972). *Report of an information science index languages text*. (Vols. 1-2). Aberystwyth: College of Librarianship Wales.
- Kingbiel, P.H.(1970). *The future of indexing and retrieval vocabularies*. Alexandria: VA., Defence Documentation Center.
- Knapp, S.D.(1982). "Free - text searching of online databases". *Reference Librarian*, 5,145-153.
- Krishan kumar (1989). *Reference Service*. New Delhi, Vikas.
- Lancaster, F.W.(1998). *Indexing and abstracting in theory and practice: Second edition*. London: Library Association publishing.
- Markey, K.(1980)."An analysis of controlled vocabulary and free - text search statements in online searches". *Online Review*, 4, 225-236
- Miller, U.(2001)."Thesaurus construction and new information environment". In *Encyclopedia of Library and Information Science*. vol. 68 (pp.319-345). NewYork: Marcel Dekker.
- Mortezai,L. (1998)."Education database of Iran". *Papers presented at the 49th FID Conference and Congress, New Delhi, October 11-17, 1998*. New Delhi, INSDOC.
- Perez, E.(1982)."Text enhancement: Controlled vocabulary vs free text". *Special Libraries*, 73, 183-192.
- Rothman, J.(1977)."Index, indexer, indexing". In *Encyclopedia of Library and Information Science*. vol. 11(pp. 572-599). NewYork: Marcel Dekker.
- Sewa Singh (1997). *International manual of reference and information sources*. Delhi: Beacon Books.

- Sievert, M., & Mckinin, E.J. (1989). "Why full text misses some relevant documents". In *proceedings of 52nd ASIS Annual Meetings, Washington DC (pp.34-39)*, Learned Information Medford, N J.
- Subramanayam (1979). "Scientific literature". In *Encyclopedia of Library and Information Science*. Vol.26(pp.376-548). New York: Marcel Dekker.
- Svenonius, E. (1994). "Access to non-book materials: The limits of subject indexing for visual and aural languages". *Journal of the American Society for Information Science*. 45(8), 600-606.